

Ett kortslutet Sverige

Utanförskapet i ett
kontantlöst samhälle

Björn Eriksson
Kontantupproret 2024

Ett kortslutet Sverige

- *Utanförskapet i ett kontantlöst samhälle*

Förord

Utan kontanter förlorar vi något värdefullt i Sverige - det som är grunden för ett gemensamt och mänskligt samhälle att leva i.

Framför allt handlar det om alla som idag har svårt eller inte har möjlighet att använda digitala betalmedel. När kontanterna var ett betalmedel som fungerade nästan överallt fanns inte detta problem. Nu riskerar redan utsatta människor att hamna i ett nytt slags utanförskap. De blir utestängda från samhället.

Kontanter är viktiga för många enskilda individer, för föreningar och i sociala verksamheter. Kontanterna har speciella egenskaper genom att det är ett fysiskt och anonymt betalmedel. Det underlättar i många situationer och ger samtidigt ett skydd för den personliga integriteten.

Krav på digitala betalmedel leder till att många inte längre kan sköta sina vardagsköp eller delta i olika aktiviteter. Verksamheter som riktar sig till barn, äldre eller personer med en funktionsnedsättning kan inte fortsätta som tidigare. Det är de som blir förlorarna när kontanterna försvinner.

Denna skrift – Ett kortslutet Sverige - är den femte i serien om kontanterna i Sverige. Den tar upp exempel på grupper och verksamheter som drabbas när kontantlösheten breder ut sig. Syftet med skriften är att lyfta fram konsekvenserna av ett kontantlöst samhälle och den uppmanar våra beslutsfattare att agera innan det är för sent.

Björn Eriksson, ordförande i Kontantupproret

Bakgrund

Sverige har under många år minskat kontantanvändningen och den är idag på en så låg nivå att det är svårt att upprätthålla infrastrukturen kring kontanterna. När allt fler butiker och serviceställen slutar ta emot kontanter blir det dyrare för de som fortfarande tar emot dem. Förutom att kostnaderna ökar blir det allt färre ”vanliga” människor som använder kontanter eftersom de sällan går att använda. Det gör att butiker och serviceställen får mindre intäkter från kontanterna och ser då liten anledning att ha kvar kontantbetalningar. Det blir en negativ spiral som förstärker kontantlösheten.

I våra större städer, men även på mindre orter, är det idag svårt att använda kontanter. Endast livsmedelsbutiker, apotek, drivmedelsstationer samt systembolagsbutiker tar i princip alltid emot kontanter. För övrig handel och andra serviceställen är det numera normaliserat att kontanter inte tas emot.

På motsvarande sätt har det skett en förändring inom andra slags tjänster, såsom parkeringar, offentliga toaletter, kollektivtrafik och betalningar av räkningar. Dessa tjänster kräver numera nästan alltid digitala verktyg.

Beslutsfattare, både hos myndigheter och på den politiska nivån, har uppmärksammat utvecklingen och inser att det medför allvarliga problem. Det infördes för några år sedan en lag om att de större bankerna i Sverige ska ansvara för att det finns möjlighet att ta ut och sätta in kontanter över hela landet. Lagen har dessvärre visat sig bli ett slag i luften. Bankerna har pekat på lagen och, tvärtemot dess syfte, tagit bort uttagsautomater. De har tolkat lagens minimikrav som en instruktion snarare än som ett servicekrav i glesbygd, vilket var motivet till lagens tillkomst. När det gäller insättningar har det i stället blivit värdebolaget Loomis som utför den uppgiften, trots att det i lagen anges att ansvaret ligger på bankerna. Tillsynen har inte heller fungerat och det saknas finansiella sanktioner för att säkra att lagen efterlevs.

Utvecklingen mot minskad användning och en lägre acceptans av kontanter har således inte kunnat hejdas i Sverige. Trots en ökad medvetenhet om de negativa följderna har politikerna varit ovilliga att ställa tuffa krav på bankerna när det gäller kontanthantering.

Den oroliga omvärlden har på senare tid satt ett ökat fokus på kontanterna ur ett beredskapsperspektiv. Både Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, MSB, och Riksbanken har pekat på att kontanterna behöver finnas kvar. Dessa myndigheter har dock inte makt att stifta lag eller skapa regler för att se till att kontanterna säkras. Följden har blivit att utvecklingen mot det kontantlösa samhället fortsätter som tidigare.

Frågan är vilka konsekvenser detta får - för enskilda och för oss som samhälle.

I följande avsnitt får vi ta del av sju olika berättelser. Det är berättelser som illustrerar hur kontantlösheten i Sverige får konsekvenser som ingen rimligen önskar. De bygger på fall som Kontantupproret fått ta del av genom kontakter och intervjuer. De är anonymiserade, men finns i verkligheten.

1. Födelsedagspengar utan värde

En tjej från en större stad i södra Sverige fyllde 25 år. Som present fick hon en summa pengar av både farmor och mormor, eftersom de tyvärr inte kunde närvara vid firandet. Med bud skickades ett födelsedagskort med en summa kontanter. Det var en fin tanke, men för födelsedagsbarnet blev pengarna mest ett bekymmer.

Det första problemet, inser hon relativt snabbt, är att de klädbutiker som hon vill handla i inte tar emot kontanter, utan kräver betalning med kort. Det hade varken hon eller hennes äldre släktingar reflekterat över tidigare. Där sitter hon nu med pengar som var tänkta till kläder, men som inte kan nyttjas.

Lösningen borde då vara att sätta in pengarna på bankkontot och sedan använda kortet. Då stöter hon på det andra problemet: Hennes bank, Skandiabanken, har inte ett samarbete med Bankomats insättningsautomat. Att gå till banken är inte heller ett alternativ, då banken inte hanterar kontanter. Hon skulle då behöva ta sig till en annan bank för att sätta in sina kontanter, för att den sedan ska överföra pengarna till hennes konto. Hon såg inte det som ett alternativ och det resulterade i att pengarna fick ligga kvar i kuvertet.

Det riskerar i sin tur att leda till att pengarna glöms bort.

Trots att kontanter kan vara en värmenande gåva, kan deras begränsade användbarhet skapa stora bekymmer. Det blir frustrerande och irriterande, både för födelsedagsbarnet och för farmor och mormor som ville ge en fin present till sitt barnbarn.

Eftersom klädbutikerna inte accepterar kontanter blir gåvan i praktiken utan värde. Vi förlorar någonting när digitala betalningar är det enda som gäller.

2. Banken tar ut tvångsavgift av kontantanvändare

En gång om året tar sig en äldre dam och hennes dotter till Handelsbanken för att förhandla bort kortavgiften. Varje år uppstår det en diskussion och varje gång får damen till slut rätt i sak. Självfallet ska du som kund få tillgång till din pension utan extra kostnader.

Den äldre damen förväntas betala en avgift på 300 kr per år för kortet, vilket är mycket pengar för en pensionär i Sverige. Detta för att kunna få tillgång till sin pen-

sion – pengar som behövs för mat, bussresor och hyra, inte för att spä på bankens vinst. Om Handelsbanken hade hanterat kontanter skulle detta inte ha varit ett problem för henne.

Förutom kortkostnaden innebär bankens agerande att hon tvingas in i det digitala samhället, något hon själv inte valt. Hon är uppvuxen med kontanter och kommer att fortsätta använda det så länge hon lever. Kontanter är det som känns tryggt för henne.

Alla har en rätt att kunna betala på det sätt som känns tryggt och bekvämt för dem. Personer som inte använder sig av digitala betalmedel ska inte tvingas till det, bara för att det är smidigast för banken att deras kunder gör så. Bankerna har ett samhällsansvar, de är till för kunderna - inte tvärtom. Långt ifrån alla har samma möjlighet att få det stöd som dottern kan ge i detta fall.

Vi har hamnat i ett läge i Sverige där alla medborgare är så beroende av banken, för att få in sina pengar på ett konto och därifrån kunna sköta sina betalningar, att bankerna har fått en orimlig maktposition. Om bankerna hanterade kontanter skulle vi som medborgare ha ett alternativ.

Nu har vi inget annat val än att böja oss för bankernas krav. Bankerna och deras dotterbolag Bankomat har blivit våra nya herrar, de som styr och bestämmer över oss.

3. Otrygghet för den med nedsatt funktion

En yngre man som heter David har autism. Det gör att vardagliga situationer för honom kan vara som att navigera genom en labyrinth. För David är en av de största utmaningarna att hantera digitala betalningar. Av den anledningen använder han kontanter.

För personer med autism kan det vara svårt att förstå abstrakta koncept som digitala betalmedel faktiskt är. David har svårt att förstå värdet av pengarna om han inte kan hålla i dem fysiskt, då finns de på riktigt.

För David är det därför viktigt att kunna betala med kontanter. Han vill kunna handla saker och gå på fotbollsmatcher, som är ett av hans stora intressen, precis som alla andra. Enligt honom själv, är han sitt fotbollslags största fan. Tyvärr kan inte David köpa matchbiljetter själv, utan någon annan person behöver alltid betala biljetterna åt honom. De enda betalningsalternativen som erbjuds är med kort, faktura eller banköverföring.

Att inte kunna hantera digitala betalningar begränsar Davids tillvaro, precis som för många andra i samma sits. Han blir begränsad att göra det han älskar mest av allt – gå på fotbollsmatcher - och han har svårt att leva självständigt och delta fullt ut i samhället.

När kontanterna fasas ut ur samhället skapar det stress och oro för alla som använder dem i vardagen. Att inte längre kunna betala med kontanter blir en stor negativ förändring för personer med funktionsnedsättning. Det leder till oro över hur de ska hantera situationer som de tidigare har klarat av att hantera.

Utöver problemen med att hantera betalningar så ökar även risken för att de utnyttjas av skrupellösa brottslingar. En person som inte förstår sig på det digitala vet inte heller hur varningsflaggorna ser ut och vad man ska se upp med. En person med nedsatt kognitiv funktion är redan från början i en väldigt utsatt situation. Tvånget att använda digitala betalmedel ökar risken för att de drabbas av bedrägerier och annan ekonomisk brottslighet.

4. Hemtjänsten tvingas bryta mot lagen

Runt om i Sverige så bryter hemtjänsten dagligen mot lagen. Såväl kommunernas som privata hemtjänst- och omsorgsverksamheter behöver se mellan fingrarna för att lösa saker för sina brukare i vardagen.

En äldre kvinna i en kommun utanför Stockholm fick hjälp med hemvård då hon inte längre klarar av att sköta sina vardagssysslor. Förutom sådant som städning och matlagning ingår även att handla maten och de hushållsartiklar som behövs.

För att göra inköp i olika affärer har hemtjänsten tidigare kunnat använda kontanter. Pengarna lämnas till personalen som sedan redovisar inköpen med kvitton. När affärerna i allt större utsträckning inte tar emot kontanter måste brukaren, den hjälpbehövande kvinnan, låta personalen använda sitt bankkort.

Enligt brottsbalken ska ägaren av ett bank- eller kreditkort ta fram ett giltigt samtycke tillsammans med motparten för att få använda ett betalmedel med kod i en annans namn, annars kan brottet klassas som bedrägeri. I bankernas kortvillkor anges dessutom att innehavaren inte får lämna ut koden till någon denne inte känner. Det här skapar stora problem när personalen på vårdbolaget byts ut, vilket sker ofta.

Svårigheterna att använda kontanter tvingar därmed hemtjänsten och omsorgen att bryta mot lagen. Det skapar osäkerhet om vems ansvaret är om något fel begås eller om någon utnyttjar situationen för egen vinning. För både den hjälpbehövande och dennes anhöriga skapar det en ökad otrygghet.

När kontanterna inte fungerar som betalmedel uppstår problem i vården och omsorgen av våra äldre. Den nödvändiga lösningen har blivit att verksamheterna bryter mot lagen.

5. Livet som våldsutsatt kvinna

Gömda Kvinnor är en underjordisk rörelse som består av kvinnor och barn som tvingats gå under jord på grund av våld i nära relationer. De beskriver det som att lämna en våldsam relation är som att fly från ett krig. Du blir flykting i ditt eget land.

I Sverige lever idag runt 15 000 kvinnor och 5 000 barn med skyddad identitet. Antalet kvinnor som lever i en våldsam relation som de vill lämna, men inte kan eller vågar, uppskattas till hela 200 000. Den som lämnar en våldsam relation får i praktiken väldigt lite stöd från samhället. Det finns kvinnojourer men de är oftast överfulla eller har ekonomiska begränsningar.

En kvinna inom Gömda Kvinnor, vi kan kalla henne Anna, har lämnat en våldsam relation och lever just nu skyddat tillsammans med sina barn. Anna får sin lön via en utbetalningsavi, men staden hon bor i har ingen handlare som kan lösa in den. Därför måste hon ta tåget till en annan stad tio mil bort för att kunna hämta ut sin lön. På tåget kan man inte köpa en biljett kontant, så därför måste Anna cykla 30 minuter t/r för att köpa en biljett på närmaste Pressbyrå. Biljetten, som hon hade kunnat köpa för rabatterat pris med kort, kostar fullpris på Pressbyrå. Väl framme med tåget så visar det sig att butiken inte har tillräckligt mycket kontanter för att kunna lösa ut utbetalningsavin. Anna får åka vidare ytterligare fem mil till nästa butik, där hon äntligen får ut sin lön.

Därefter måste Anna åka tillbaka till den första butiken för att betala sina räkningar manuellt, för den andra butiken erbjuder inte den tjänsten. Anna betalar sina tio räkningar, som kostar henne 1500 kr, då kostnaden för manuell betalning kostar 150 kr per faktura. Tågresan kostade henne 340 kr. Varje månad får alltså Anna betala 1840 kr enbart för att hämta ut sin lön och betala sina räkningar. På ett år har hon betalat 22 080 kr, bara för att kunna betala sina räkningar.

Gömda Kvinnor beskriver att kontanter är helt avgörande för dessa kvinnor. För att kunna köpa mat, kläder och till och med välling åt sitt barn, är kontanter en kritisk del i att kunna leva utan rädsla för att lämna digitala spår. Kontanter är det enda som skapar trygghet för dem.

När butik efter butik slutar ta emot kontanter är det dessa utsatta kvinnor som betalar det högsta priset.

6. Föreningsliv utan gemenskap och intäkter

En idrottsförening i södra Norrland engagerar hela orten. För att finansiera barnens fotboll på sommaren och deras skidåkning på vintern har de med stor framgång arrangerat bingokvällar varje vecka. Vid dessa kvällar får de in 10 – 15 tusen kronor i kontanter per gång, vilket blir uppemot en halv miljon kronor per år - en stor summa för en ideell förening.

Detta är bara en av tusentals föreningar runt om i Sverige där kontanter utgör ett enkelt och smidigt betalsätt. Föreningarna säljer lotter, kaffe och fikabröd i samband med idrottsevenemang eller andra tillfällen. Barnen kan hjälpa till i försäljningen och det krävs inga Bank-id:n eller telefonnummer för småbelopp.

Problemet för vår aktuella förening är att banken, som faktiskt tar emot kontanter, tar allt högre avgifter för att sätta in pengarna. När en alltför stor andel av intäkterna går till bankens avgifter blir det inte lönt att sätta in. Banken vill inte heller ta emot mynt, vilket utgör en anseelig del av kontanterna vid bingokvällarna.

Vad många föreningar gör i denna situation är att de förvarar kontanterna hemma – i frysboxen eller undangömda i ugnen. Det är ingen hållbar lösning, det skapar en ökad osäkerhet och otrygghet. För den aktuella idrottsföreningen är det definitivt inte lämpligt att förvara så stora summor i hemmet.

Kassören i föreningen är numera uppgiven. Hon känner att det inte går att arrangera bingokvällar när det är sådana problem att hantera intäkterna. De får sluta med fikaförsäljningen. Och med bingokvällarna.

Följden riskerar därmed bli att föreningen inte längre kan erbjuda barnen och ungdomarna deras viktiga idrottsverksamhet. De äldre kan inte heller träffas, umgås och spela bingo. Det blir en del av föreningssveriges själ som försvinner när det inte går att betala med kontanter. Banken är däremot nöjd eftersom kontanterna försvinner.

7. Ett slag i ansiktet på den tidigare missbrukaren

Människor som har levt i svårt missbruk har oftast förlorat allt. De har genom sitt missbruk gjort anhöriga illa. Ingen arbetsplats vill veta av dem och bostaden kan hänga på en skör tråd om den ens finns. De lever dag för dag, ett litet steg i taget för att hålla sig på rätt sida om den mörka avgrunden. En som kämpar och lever på detta sätt är Ragnar.

För Ragnar är möjligheten till stöd och gemenskap helt avgörande. Genom olika föreningar finns det möjlighet att träffa andra i samma situation. När de träffas blir de till ett stöd för varandra, i nykterhet och för att klara av sin vardag.

Kontanter är det enda betalmedel som Ragnar och hans vänner kan använda. De har tidigare misskött sin ekonomi och de saknar fasta tillgångar. Ragnar och hans vänner får inte ens tillgång till ett bankkonto och kan därför inte heller ha ett bankkort. Kontanter är det som gäller i deras tillvaro.

Ett sätt att träffas är att gå på café och fika. Men i Ragnars stad har detta blivit ett allt större problem, eftersom det knappt finns några caféer kvar som tar kontanter. De får vandra gata upp och gata ner för att hitta något ställe där de kan slå sig ned och känna sig som vanliga samhällsmedborgare.

När kontanter inte tas emot blir det därför som en ny form av apartheid. Människor som saknar digitala betalmedel stängs ute från ställen och de kan inte delta i sociala aktiviteter. De tillhör en grupp som inte längre är välkomna.

Så slår kontantlösheten mot de som har det svårast. Trots detta kämpar Ragnar och hans vänner på, där utanför i kylan.

Slutord

Vi har i denna skrift lyft fram olika exempel på hur människor drabbas i ett kontantlöst samhälle. Utan kontanter finns inte längre möjligheten att hantera vardagssituationer, delta i sociala aktiviteter eller hjälpa den som inte klarar sig själv.

Att kontanterna finns kvar i Sverige har ett värde utöver det ekonomiska och rationella. Med kontanter bevarar vi möjligheten för människor att sköta sin vardag och få vara delaktiga i vårt samhälle.

Om kontanterna försvinner skapar det ett samhälle som blir kallare och hårdare. Det ökar riskerna och det drabbar grupper som redan är i en socialt utsatt situation. I vissa fall, som för våldsutsatta kvinnor, är kontanterna helt livsavgörande.

Men även för oss andra blir det ett sämre samhälle att leva i utan kontanter. Vi förlorar det mellanmännsliga, vår autonomi och vår integritet.

Därför behöver vi en lagstiftning som säkrar att kontanterna alltid fungerar som betalmedel. Som medborgare ska vi ha rätt att betala med de legala betalmedel som samhället erbjuder. Ett av dessa är kontanter.

När denna skrift trycks arbetar en utredning på finansdepartementet som ska ge förslag på en lagstiftning kring kontanterna. Med den ser vi trots allt ett ljus i tunneln för kontanternas framtid. Tillsammans med EU:s tydliga ställningstagande i frågan finns det hopp om att vi ska kunna rädda kontanterna som ett betalmedel i Sverige.

